

УДК 378.016:001.89]:001(477)(092)
DOI: 10.32626/2309-7086.2018-15-2.8-12

Т. П. Білоусова

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПІДВИЩЕННЯ КУЛЬТУРИ НАУКОВОГО МОВЛЕННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовані вимоги, які Іван Огієнко висував до наукової мови. Особливу увагу приділено положенням, корисним з погляду підвищення загальної культури наукового мовлення студентів і науково-педагогічних працівників у вищому навчальному закладі. Підкреслено необхідність враховувати поради І. Огієнка під час вивчення курсу «Основи наукових досліджень», покликаного забезпечити набуття студентами загальних і спеціальних компетентностей щодо навчально-дослідної та науково-дослідної діяльності.

Ключові слова: Іван Огієнко, наукова мова, культура наукового мовлення, науковий стиль.

Здобуття вищої освіти передбачає високий рівень володіння сучасною українською літературною мовою, зокрема, її науковим стилем. Науковий стиль, з одного боку, постає як загальний стиль навчального процесу, з іншого – як стиль дослідницької діяльності студента.

Науково-дослідницька діяльність відіграє значну роль у формуванні професійних умінь і навичок майбутнього вчителя, викладача, перекладача. Залежно від рівня ступеневої освіти, вона може здійснюватись у формі окремих навчальних завдань дослідного характеру на семінарських, практичних, лабораторних заняттях, під час практик, у процесі написання рефератів, доповідей, звітів, курсних, курсових і дипломних робіт.

Дисципліна «Основи наукових досліджень», яку вивчають бакалаври усіх спеціальностей Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, покликана забезпечити набуття студентами загальних і спеціальних компетентностей – таких, як вміння знаходити і опрацьовувати інформацію з різних джерел; абстрактно мислити; ставити мету й обирати шляхи її досягнення; проводити дослідження на відповідному рівні; використовувати інформаційні та комунікаційні технології; володіти культурою усного та писемного мовлення та ін.

Наш досвід викладання цієї дисципліни та керування студентськими науковими роботами, а також відгуки колег свідчать про значні прогалини в знаннях

студентів щодо специфік наукового стилю мови. Як результат – численні недоліки, притаманні текстам студентських досліджень: непропорційність частин, недостатня інформативність, нелогічність викладу; необґрунтоване використання термінології (у т. ч. – неприйнятна термінологічна варіантність); «зісковзування» в літературно-художню манеру викладу або ж, навпаки, ускладнення тексту через нагромадження вставних, підрядних конструкцій; надуживання певних слів (віддієслівних іменників на *-ння*, дієслівних форм на *-но*, *-то* та ін.); помилки в сполучуваності слів, створення беззмістовних або неправильних сполук та багато інших. Усне наукове мовлення також, на жаль, не відповідає вимогам правильності, термінологічної точності, доречності, логічності, чистоти, виразності тощо.

Втім, подібне спостерігається не лише в студентських роботах. Як слушно зауважила дослідниця М. Дячук, сьогодні можна констатувати кризовий або принаймні передкризовий стан наукової мови, виникнення такого собі «наукового жаргону», позначеного неясністю думки, заплутаністю викладу, багатослів'ям, тавтологічністю тощо. Автор пояснила появу такого «наукоподібного стилю» бажанням сховати за складним термінологічним апаратом та ускладненою синтаксичною будовою висловлювань відсутність оригінальності чи новизни. «Науковий жаргон, – зазначила вона, – є проблемою не лише культури мови, а й моралі, адже свідчить про нещирість авторів, які в презентабельній (на їхню думку) словесній обгортці подають інформаційний продукт, заздалегідь не розрахований на розуміння» [1, с.220].

Мета нашої статті – узагальнити вимоги, які висував до наукової мови перший ректор Кам'янець-Подільського університету Іван Іванович Огієнко. Особливу увагу приділимо положенням, корисним з погляду підвищення загальної культури наукового мовлення в навчальному закладі. Поради відомого науковця, на нашу думку, мають враховуватись як науково-педагогічними працівниками (зокрема, при викладанні курсу «Основи наукових досліджень», забезпеченні його авторськими посібниками і методичними рекомендаціями, а також під час власних наукових розвідок), так і студентами (в процесі написання наукових робіт).

Плекаючи ідею створення єдиної соборної літературної мови, Іван Огієнко наголошував, що літературна мова ділиться на декілька видів, «найголовніші з них три: мова поточна, мова наукова, мова поетична (письменницька)» [4, с.178].

Науковій мові він надавав великого значення, згадував про неї у багатьох працях. За визначенням Огієнка, наукова мова «неухильно дотримується всіх приписів нормальної літературної мови, словник її – поза термінологією – не багатий» [4, с.178]. У цьому визначенні підкреслюється, по-перше, *унормованість наукової мови*, по-друге, її *стилістично нейтральна лексична основа*, по-третє, *відносна однорідність і замкненість спеціальної термінології*.

Термінологія – першорядна ознака наукової мови, тож Іван Огієнко постійно дбав про її вдосконалення, наголошуючи: «Для одного народу – одна наукова термінологія» [3, с.75-77]. Він теоретично обґрунтував безперервний розвиток української термінології, відстоював думку про те, що термінологічна розбудова української мови зумовлена науково-освітніми, культурними запитамі її носіїв: «У кожного народу, що має свою історію, що має право на самостійне існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить собою про його культурний зріст, про його культурне становище» [6, с.2].

Вчений послідовно втілював у життя ідеї впорядкування терміносистем різних галузей знань. Особливого значення він надавав спеціальним словникам, адже «ні один словник, який би повний не був він, не може заступити собою фахового термінологічного словника. Ось тому кожен фахівець конче мусить мати

в себе під руками також і термінологічного словника свого фаху» [2]. Для втілення цієї ідеї Огієнко доклав чималих зусиль, про що свідчить перелік укладених ним словників: «Церковний словничок», «Шкільна термінологія», «Українська канцелярійна мова», «Спортивна мова наших учнів», «Автомобільна термінологія», «Військова термінологія» та ін.

В ґрунтовній огієнковій праці «Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її» (2008 р.) вперше визначені принципи українського термінотворення: «1. Термінологія повинна будуватись на одній певній засаді, а не бути мішаниною принципів формальних, логічних і граматичних. 2. Щоб кожний термін був вироблений з такого коріння, що існує в живій українській мові, а не бути словом чужомовним. 3. Кожний термін своєю будовою не повинен суперечити законам фонетики й морфології української мови» [6, с. 9]. Праця «Наука про рідномовні обов'язки» розширене коло важливих ознак спеціального слова, яке «мусить найповніш віддавати вложено в нього думку» і «не мусить викликати ще й іншого розуміння» [3, с.76].

Тож, на думку вченого, термін має бути *точним, однозначним, будуватися за єдиними критеріями відповідні до законів української мови на українській кореневій основі*. Термінологія – в його розумінні – організована як завершена система, що складається з фахових підсистем: «Кожний учений мусить працювати для вироблення й усталення найкращої наукової термінології з свого фаху» [3, с.73].

І. Огієнко дбав про *усталеність* спеціальної термінології, попереджав про шкідливість свавілля, «анархії» у вживанні спеціальних слів та виразів у школі, спортових організаціях, науці: «Своя, добре створена і усталена наукова термінологія сильно збільшує цінність культури народу» [3, с.76]; «Цілий народ мусить пильно дбати, щоб його шкільна термінологія... конче міцно усталилася й тим самим стала культурним доробком усієї нації» [Наука, с.76]; «Не забуваймо, що всяка анархія – правописна, термінологічна чи мовна – тягне за собою й анархію духовну...» [5, с.20].

Специфіка наукового стилю зумовлена відмінністю науки від мистецтва, що виявляється у *формально-логічному способі представлення інформації*. Науковий виклад розрахований на логічне, а не на емоційно-чуттєве сприйняття, тож не передбачає використання емоційно-експресивних мовних засобів. От і для Івана Огієнка наукова мова – «це та ж сама соборна літературна мова, тільки без ознак «поетичної мови» [3, с.74]. Втім, засоби увиразнення трапляються у працях полемічного, науково-популярного або навчального характеру, що теж наочно продемонстрували твори Огієнка, насичені емоційними відступами, полемічними міркуваннями. Наведемо як приклад вступ до «Історії української літературної мови», багатий на прикметникові та прислівникові епітети, метафори: «Довга була дорога розвою нашої української літературної мови, дорога терниста й крута. Зачавшиши ще на світанку нашого історичного життя, вона невпинно йшла все вперед, не дивлячись на всі тяжкі перешкоди на своєму шляхові. Торощила вона всі кайдани, які на неї накладено, звичайно, чужинцями, й таки рвалася до волі та розвитку, аж поки не стала знову всеукраїнською соборною мовою» [2, с.65].

Особливого значення Іван Огієнко надавав *ясності*, *простоті* наукового стилю та *популярності викладу*. Про це свідчать його вислови-афоризми: «Ясний і простий стиль – то найкращий стиль, а «популярний» виклад – то найцінніший виклад»; «Хто пише неясно, той проповідує в пустині»; «Учений, що пише неясно й «непопулярно», працює тільки для небагатьох вибраних»; «Пильнуймо писати так, щоб нас усі розуміли; дбаймо про це, починаючи писати. Ніколи не забуваймо про те, що наше писання може читати й селянин»; ««Популярний» виклад корисніший за виклад «науковий»» [3, с.74-75] та багато інших.

Прагнення популяризувати власні міркування виливалося в роз'яснення, порівняння, що їх додавав автор. Ось декілька прикладів: «Кожний правопис складатиметься головним чином на основі двох засад: історико-етимологічної та фонетичної – цебто, з одного боку пишуть так, як писали в старовину, з другого – пишуть цей правопис по можливості пристосувати й наблизитися до живої вимови» [2, с.365]. «Як кинути каменя в воду, то від нього розходяться на всі сторони хвилі, які з часом і щодали все меншають, – отак живе і мова, чому цю теорію (Йогана Шмідта – Б.Т.) й названо теорією хвиль» [2, с.72]; «Жива українська мова любить плеонастичне (ніби зайве) і, якого вживає на початку речення або його частини, особливо перед дієсловом» [4, с.406] та ін. Огієнко категорично заперечував протиставлення «стилю наукового» і «стилю популярного», підкреслюючи: «нема таких стилів, існує тільки стиль простий, ясний і стиль темний, заплутаний. Учений, що розуміє свій предмет і вміє ділитися своїм знанням та навчати маси, пише просто й ясно. І всі його легко розуміють, хоч пише він про речі наукові» [4, с.188]. Науковець засуджував колег, які «висловлюються заплутано, бо й думають не ясно», називаючи такий підхід «хворобою неясного думання» [7, с.273]. Причини хвороби він вбачав у незнанні живої народної мови, чужій школі, бракові доброго навчання рідної мови. Посилаючись на слова Михайла Ломоносова «Темно пишуть про те, що темно собі уявляють», Огієнко робить власний висновок: «Ясний стиль – це стиль найбільшої вченості» [4, с.188].

Огієнко вимагав від ученого не «інтелігентського», а народного способу думати й писати: перший він називав складним, таким, що «сильно шкодить розвитку нашої загальної культури, бо його розуміє тільки обмежений круг інтелігентних читачів» [3, с.75]; другий – простим і ясним. Автор не випадково взяв слово «інтелігентський» в лапки: воно вжите в переносному значенні – ‘зарозумілий, зверхній’.

Відома праця І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» з підзаголовком «Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства» містить перелік важливих вимог до наукової мови і самих науковців:

- якнайкраще знання і використання літературної мови як основи мови наукової;
- навчання соборною літературною мовою;
- розвиток і знання фахової рідномовної термінології;
- створення підручників рідною мовою для всіх ділянок освіти;
- відстоювання інтересів своєї національної науки;
- коректне цитування чужих праць (не зловживати цитатами, перекладати їх українською мовою, адаптувати до літературного правопису);
- спеціалізація «головно в науках національних», дотримання «правд своєї національної науки» [3, с.73-74].

Мабуть, можна вбачати в заувагах І. Огієнка дещо спрощений підхід до наукового стилю мовлення, але в той непростий період становлення соборної літературної мови вони були на часі. Провідні вчені, до яких належав Іван Огієнко, вже тоді усвідомлювали необхідність розв'язання термінологічних проблем, створення осібної національної термінології. Зусилля не були марними. За влучним висловом сучасної дослідниці Галини Онуфрієнко, «вийшовши на орбіту науки, українська мова наочно оживила запрограмований у ній раціоналізм як високу здатність до вербалізації логічних категорій мислення і пізнання» [8, с.18-19].

Тож великий потенціал української мови як мови науки, розкритий Іваном Огієнком, має бути раціонально використаний у навчальній та науковій діяльності студентів і науково-педагогічних працівників Кам'янець-Подільського національного університету, який носить його поважне ім'я.

Список використаних джерел:

1. Дячук Т.М. Роздуми І. Огієнка про якість стилю наукових публікацій. *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. праць. Київ : Вид.-поліграф. Центр «Київський ун-т», 2007. С. 220-223.
2. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд. М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с., іл.
3. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Наука про рідномовні обов'язки. *Рідна мова* / упоряд., автор передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. С. 33-88.
4. Огієнко І. Наша літературна мова. *Рідна мова* / упоряд., автор передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. С. 139-424.
5. Огієнко І. Наші спортові організації й рідна мова. *Рідна мова*. 1935. Грудень.
6. Огієнко І. Українська граматична термінологія. Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її. Київ : Друкарня І-ї Київської Друк. спілки, Трьохсвятительська, 5, 1908. 79 с.
7. Огієнко І. Як писати для широких мас. *Рідна мова*. 1934. Липень. С. 273-279.
8. Онуфрієнко Г. Науковий стиль української мови : навчальний посібник з алгоритмічними приписами. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 392 с.

Obtaining higher education suggests mastering modern Ukrainian language and its scientific style, in particular, which serves the purposes of educational process and students' research.

Our experience in teaching the subject «Foundations of scientific research», which is aimed to provide students with general and special competences in academic and scientific activity, showed the students' insufficient level of knowledge on scientific style and its peculiarities.

The article is focused on Ivan Ohiienko's requirements to academic language: its literary norms, stylistically neutral vocabulary, relevant homogeneity, and closeness of special terminology. The term should be accurate, monosemantic, fixed, and meet the unified linguistic criteria of Ukrainian language. Terminology, in his understanding, is an organized completed system with a number of specialized subsystems.

Formal and logical character of information representation, in I. Ohiienko's opinion, doesn't deny the use of expressive means in texts of scientific, popular and instructive character, what was clearly demonstrated by the scholar. The peculiar attention is paid to clarity, simplicity of scientific language, and popular character of its expression.

Ivan Ohiienko considered a scientist to be an important figure, who must be an expert in literary language as a basis of academic discourse, know and develop special terminology of native language, produce textbooks in native language for all educational fields, give correct quotations of other authors, and represent the interest of national science.

The powerful potential of Ukrainian language as a language of science, revealed by Ivan Ohiienko, must be applied into educational and scientific activity, raising the general academic speech of students and the staff of Kamianets-Podilskyi National University named after him.

Key words: Ivan Ohiienko, academic language, culture of academic speech, scientific style.

Отримано: 29.08.2018 р.